

DE HILVERSUMSE SCHUTTERIJ

drs. E.J. Pelgrim

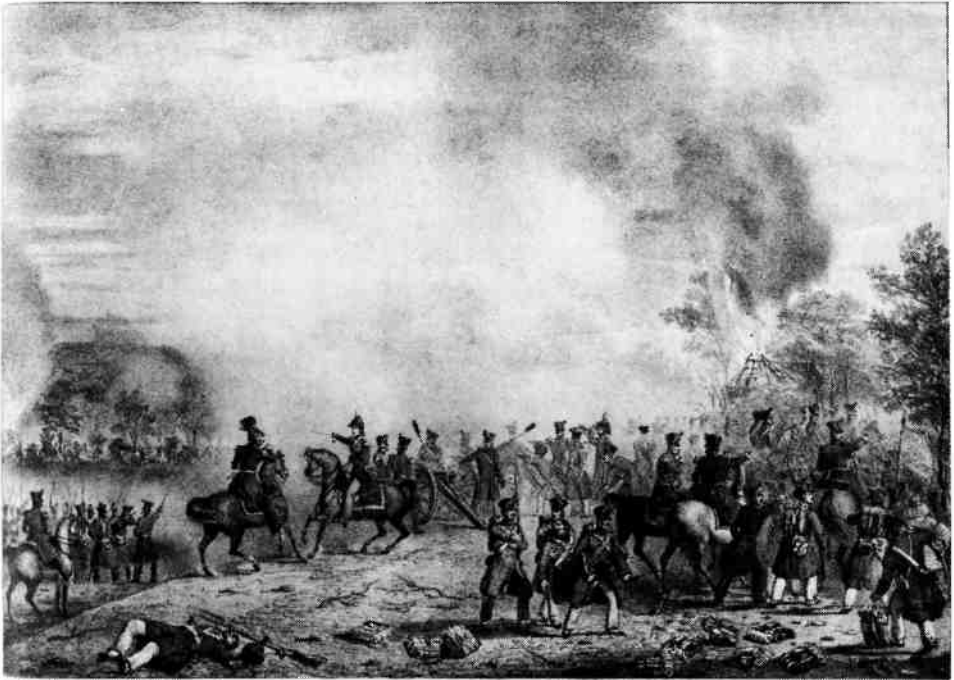
Eeuwenlang is het doodnormaal geweest dat de mannelijke inwoners van ons land opgeroepen werden de wapens op te nemen om voor vorst en vaderland ten strijde te trekken. Vanaf het eind van de 18de eeuw gebeurde dit op een meer geregelde basis in de vorm van militaire dienst en de schutterijen. De schutterij van Hilversum in de 19de eeuw is onderwerp van een tentoonstelling welke van 11 maart tot en met 4 juni 1989 in het Goois Museum te bezichtigen is.

De schutterij

Al in de vroege middeleeuwen, toen het feodale stelsel in grote delen van ons land hoogtij vierde, waren de horigen verplicht om, indien hun landsheer dit eiste, met hem ten strijde te trekken. Dit soort herendienst stond bekend onder de naam *heervaart*. De late middeleeuwen bracht de afschaffing van de feodaliteit, maar de heervaart bleef. In zekere zin kunnen we hierin een primitieve vorm van militaire dienst zien. De late middeleeuwen brachten ook de opkomst van 'de derde stand', de gegoede burgerij. In de steden ging deze burgerij ertoe over een vorm van burgerwachten op te richten, de *schuttersgilden*. Deze stedelijke schutterijen, opgericht ter bescherming van eigen goed en stad, kennen een rijke historie, welke terug gaat tot het midden van de 13de eeuw. In Hilversum heeft echter, voor zover we weten, een dergelijk schuttersgilde nooit bestaan, maar wel b.v. in Naarden en Weesp. Pas aan het eind van de 18de eeuw werden er plannen ontwikkeld om te komen tot de oprichting van *schutterijen ten plattelande*. Oorlogsvoering had zich toen langzamerhand ontwikkeld tot een bedrijf waarin het inhuren van groepjes beroepsvechtjassen niet langer voldoende was. De verdediging van het land was een nationale zaak aan het worden waarvoor een gedeelte van de mannelijke inwoners door middel van één of andere vorm van (dienst)plicht ingeschakeld diende te worden. Zo ook in Hilversum. Hier werd in 1785 voor de eerste maal door middel van loting manschappen aangewezen om dienst te gaan doen in de schutterij. Het bleef echter bij een valse start.

Pas in 1828 werd in Hilversum de schutterij in een meer vaste vorm opgericht: een groep weerbare mannen, aangewezen door loting, geoefend in het gebruik van het geweer. De *taken* van de schutterij waren tweërlei. In vreedstijd moest de troep dienstdoen als aanvulling op de politie: de manschappen werden opgeroepen om bij brand of oproer de orde te helpen handhaven, zo nodig ook in omliggende plaatsen. In tijden van oorlog kon de schutterij gemobiliseerd worden om samen met het leger op te trekken. De inrichting van de schutterijen (de leiding, rangen, uniformen en wapens) was daarom gelijk aan die van het leger. De wapens voor de schutterij werden betaald door het Rijk. Het onderhoud ervan, alsmede het uniform, moest de schutter zelf betalen tenzij hij '*onvermogen*' was in welk geval de gemeente voor de kosten opdraaide.

De *loting* werd gehouden onder alle 25-jarige mannen in de gemeente. Degenen die waren ingeloot, werden gekeurd en ingeschreven op de *bijzondere rol*. Men deed daarna 5 jaar actieve dienst, waarbij de schutters verplicht waren deel te nemen aan de oefeningen en paraat te zijn als ze werden opgetrommeld in geval van brand e.d. Na die vijf jaar mocht de schutter zijn wapen inleveren om over te gaan naar de reserveschutterij, waar hij tot zijn 35ste in bleef. Als reserve-schutter kon hij alleen nog worden opgeroepen in geval van oorlogsdreiging. De gehele schutterij (dus zowel het actieve als het reservegedeelte) werd dan verdeeld in zogenaamde *bannen*: de eerste ban, die ook het eerst werd opgeroepen, bestond uit de schutters die ongetrouwd waren, of getrouwd zonder kinderen te hebben, en weduwnaars zonder kinderen. Tot de twee-

Tiendaagse veldtocht: schutterijkorpsen tijdens de gevechten bij Houthalen, 6 augustus 1831.

de ban behoorden 'zij die met minder familie belast zijn, en door hun stand, bedrijf of andere omstandigheden min of meer onmisbaar zijn'. De derde ban werd samengesteld uit de resterende schutters.

De *leiding* van de Hilversumse schutterij, die uit 1 compagnie (aanvankelijk van ca. 100 man, later uitgroeïend tot meer dan 200 man) bestond, berustte bij een kapitein, bijgestaan door één 1ste luitenant, twee 2de luitenants en een officier van gezondheid. Deze officieren werden door de koning (later door de koningin) aangesteld op voordracht van het gemeentebestuur en de kommandant. Deze laatste benoemde op zijn beurt weer de onderofficieren: een sergeant-majoor (die de leiding had over de exercities), een fourier (die toezicht hield op de uniformen en andere uitrustingsstukken), 2 tamboers en een aantal sergeanten en korporaals. De meeste van deze functies waren erebaantjes. Alleen de officier van gezondheid, de sergeant-majoor en de tamboers werden betaald voor hun diensten. Kwam er een functie vrij (b.v. doordat iemand uit de gemeente wegtrok, wegens langdurige ziekte, overlijden of op eigen verzoek verleend eervol ontslag) dan werd in de vacature voorzien doordat een lagergeplaatste rangsverhoging werd verleend, waarvoor over het algemeen het anciënniteitsrecht gold.

Om de discipline te handhaven was er de *schuttersraad* ingesteld, een soort kriegsraad waarin uit elke rang 1 persoon benoemd was door het gemeentebestuur. De kapitein-kommandant was uit hoofde van zijn rang automatisch voorzitter, terwijl de 1ste luitenant meestal de secretarisrol vervulde. De schuttersraad sprak recht over de schutters die tijdens de dienst een misstap hadden begaan ten aanzien van het reglement. Om geen juridische misstappen te begaan was bij de schuttersraad een *auditeur* benoemd, meestal een meester in de rechten, die de raad in strafzaken adviseerde. Bij de raad was ook een bode aangesteld die voornamelijk tot taak had dagvaardingen uit te reiken aan schutters en getuigen, en boetes te innen bij veroordeelde schutters.

Daarnaast had de schuttersraad tot taak de financiën van de schutterij te beheren. Daartoe maakten zij begrotingen die bij het gemeentebestuur moesten worden ingeleverd, beheerden zij de gelden die de gemeente voor de schutterij beschikbaar stelde, beslisten over aankopen door de schutterij, en deden daar per jaar financieel verslag van aan de gemeente. Voor de schuttersraad stonden de auditeur, de secretaris en de bode op de loonrol.

Een eerste aanzet: 1785

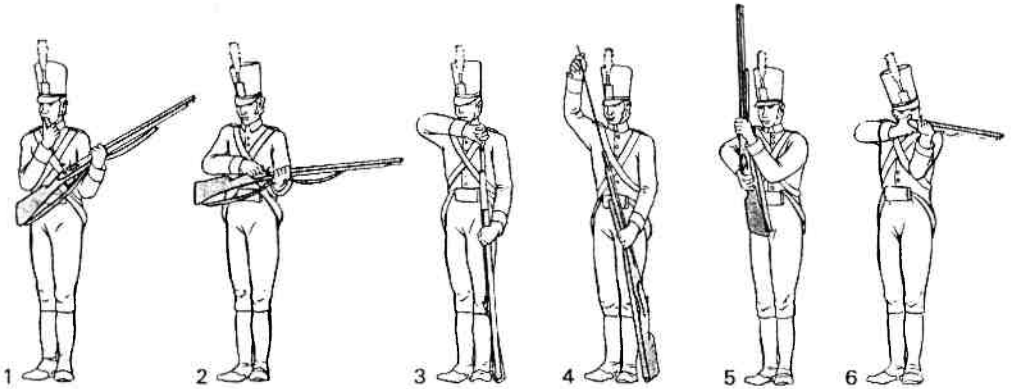
Tegen het eind van november 1784 ontvingen de Schout en Gerechten van Hilversum (het dorpsbestuur) een brief van de Gecommitteerde Raden van Holland waarin iets geheel nieuws werd aangekondigd: *de wapenoefening ten plattelande*. Het gemeentebestuur werd geautoriseerd de opgezetenen (=inwoners) in de wapenoefening te onderwijzen en op eigen kosten te voorzien van goede geweren. Dit is niet zo vreemd als we ons bedenken dat dit de tijd was van vele twisten tussen patriotten en prinsgezinden. Het was de gecommitteerde raden er veel aan gelegen om in hun gebied diverse korpsen van weerbare mannen op te richten om de rust enigszins te kunnen handhaven. Half januari ontving het dorpsbestuur een brief met nadere uitleg van de regeling:

- door middel van *loting* moest uit de groep weerbare mannen (alle mannelijke inwoners tussen de 18 en 60 jaar) elke derde man aangewezen worden (voor Hilversum ca.225 man)
- men mocht weigeren het geweer te dragen (maar de gecommitteerde raden gingen er vanuit dat niemand zich aan zijn plicht zou onttrekken)
- de manschappen moesten van een behoorlijk geweer voorzien worden, alsmede van een bajonet, een patroentas en 6 vuurstenen (bestemd om het geweer te ontsteken). Dit alles diende door de vermogende manschappen op eigen kosten aangeschaft te worden, diegenen die het niet konden betalen werden op rijkskosten van het nodige voorzien. Dit rijksmateriaal kon worden gehaald bij het Rijksmagazijn te Naarden, maar moest wel centraal bewaard worden op een daartoe geschikte plaats
- er moesten 1 of 2 deskundigen aangesteld worden ter *instructie* van de manschappen
- er moest minstens 1 of 2x per week geoefend worden
- de kosten van de oefening (buskruit, lood en scherpe patronen) mocht het gemeentebestuur omslaan over de inwoners
- de gemeentebesturen moesten samen met de baljuw van het Gooi nadere regels vastleggen met betrekking tot oefening, uitrusting en dergelijke, zodat hierbij rekening kon worden gehouden met de plaatselijke omstandigheden.

In feite werden hiermee de fundamenten gelegd van wat we later zijn gaan kennen als schutterij en nationale militia.

Op 27 januari was het dan zover dat de eerste loting plaats kon vinden. Dit was geen gering werkje; men had er 4 opeenvolgende dagen voor nodig, en twee weken later nog eens twee dagen. In totaal werden 193 manschappen ingeloot (een aantal personen kwam met een attest van de dokter of de chirurgijn, dat aantoonde dat zij niet geschikt waren een geweer te dragen). Na de loting gebeurde er niet zoveel meer: pas in juni kreeg het dorpsbestuur toestemming om aan het Rijksmagazijn te Naarden, ten behoeve van de onvermogene schutters, 306 *snapanen* (= een bepaald model vuursteengeweer) met bajonetten op te halen. Gezien het aantal ingelote manschappen een vrij groot aantal. Voor zover bekend zijn er echter maar 18 van opgehaald.

Hetgeen overigens niet wil zeggen dat er inmiddels niet geoefend werd. De Hilversummers waren enthousiast aan de slag gegaan en het aantal *snapanen* in het dorp

De laaddisCIPLINE bij een vuursteenmusket. Legers gebruikten hiervoor een strikt ingeoeffende discipline om misgrepen in het heetst van de strijd te voorkomen. De voornaamste handelingen waren de volgende:

1. De patroon wordt met de tanden opgescheurd; 2. Het ontstekingskruit wordt in de pan gedaan; 3. Kruit en kogel worden in de looptromp aangebracht; 4. De lading wordt omlaaggestoten; 5. De haan wordt volledig gespannen; 6. Mikken en vuren.

was al aanmerkelijk toegenomen. Er werd ook regelmatig (doch ongeregeld) mee geschoten, zowel overdag als 's avonds. En dit 'tot schrik en ontsteltenis der ingezetenen'. Het mocht dan ook niet; al sinds 1725 was het verboden om met vuurwapens binnen de bebouwde kom te schieten. Het dorpsbestuur haastte zich dan ook het verbod aan te scherpen en opnieuw bekend te maken.

Op 15 september 1785 kwamen de schouten van de Gooise dorpen en de baljuw van Gooiland bijeen op het 'huis te Muiden' (het Muiderslot) om een nader reglement voor de schutterij samen te stellen. De belangrijkste punten uit dit reglement waren het vaststellen van de schutterseed, de exercities (ééns in de twee weken op zaterdagavonden), de taken van officieren en onderofficieren en de boetes voor ongeoorloofde afwezigheid en andere vergrijpen tegen discipline en krijgstucht. Deze boetes waren soms niet mals: bij het horen van de alarmtrom of klokgelui diende men direct te verzamelen en onder de wapens te blijven tot nadere tegenorders. Op verzuim stond een boete van honderd gulden! Het geld van de geïnde boetes moest besteed worden aan de bestrijding van de onkosten van de schutterij.

Het is de vraag of er veel terecht is gekomen van al deze goede voornemens; al eind september schreven Schout en Gerechten van Hilversum een brief aan de baljuw met het verzoek voorlopig nog even verschoond te mogen blijven van invoering van de wapenoefening. Als reden gaven ze op dat de meest geschikte personen zich inmiddels hadden uitgekocht en zich laten vervangen door 'een volkje van aanmerkelijk lager allooi', waaronder arme spinners en wevers werd verstaan, maar vooral ook vreemdelingen. Het dorpsbestuur verwachtte dan ook 'baldadigheid en confusie'. Hetgeen ook wel uitkwam; inmiddels waren de ramen van de schout door een schutter aan splinters geschoten. Ook waren ze bang dat de manschappen de vereiste eed niet zouden willen afleggen en stak het ze dat er in Laren en Blaricum zelfs nog geen loting was gehouden en dat terwijl Laren, als oudste Gooise dorp, toch het goede voorbeeld behoorde te geven! Voor zover bekend betekende deze brief het voorlopig einde van de eerste Hilversumse schutterij.

De Franse tijd

Sinds 1785 was er in den lande wel het één en ander gebeurd: de Pruisen kwamen

Schutterij-sergeant in het uniform dat tot ca. 1865 in gebruik was, bestaande uit rok, hoge schakot en 2 schouderriemen: één om de sabel en één om de patroentas aan te hangen.

Schutteruniform vanaf ca. 1865, met korte jas en lage schakot. De patroentas hangt aan een koppel op de heup. Op de schouders zitten de zgn. wings van rode stof, om aan te geven dat de schutter tot het eerste ban behoorde. Deze wings zijn tot ca. 1870 in gebruik gebleven.

het stadhouderschap helpen herstellen, de Bataafse Republiek werd opgericht, ons land werd bezet door Franse troepen en uiteindelijk werden we deel van het Franse keizerrijk. Het laatste had onder meer tot gevolg dat in ons land de *dienstplicht* werd ingevoerd. Ook Hilversum diende zijn 'contingent' dienstplichtige soldaten leveren, die ingelijfd werden bij het Franse leger. Zo kon het gebeuren dat bijvoorbeeld Jan Kool, landbouwer te Hilversum, terecht kwam in het 11de regiment curassiers te Thionville, Johannes van Ipreberg als fusilier in het 125ste regiment infanterie te Amiens en Jan Corton in het 2de regiment der garde lanciers te Versailles. Dit moet een hele ervaring zijn geweest voor deze dorpelingen die misschien nog nooit eerder zelfs maar buiten hun dorp waren geweest: voor het eerst werden Hilversummers opgenomen in een groter, nationaal verband om zich in te zetten voor de landsverdediging. Intussen hadden de Fransen geen behoefte aan plaatselijke schutterijen zodat we veilig kunnen doorgaan naar de volgende periode, het Koninkrijk der Nederlanden.

Een tweede poging tot oprichting, 1815

Een van de eerste dingen die Koning Willem I, nadat hij zich vanuit Engeland hier ten lande gevestigd had, aanpakte was de reorganisatie van het leger (1814/15), onder andere i.v.m. de dreiging van Napoleon, die begin maart 1815 weer in Zuid-Frankrijk geland was om opnieuw een greep naar de macht in Europa te doen. De slag bij Waterloo maakte aan deze poging een kort en bondig einde. Daarnaast stond Willem I voor de immense taak een vrij versnipperd land tot een nationale eenheid te smeden. Hij begreep dat het oprichten van een nationaal leger daar een belangrijk hulpmiddel bij kon zijn.

Bij het opstellen van de Grondwet van 1814 werd de militieplicht uit de Franse tijd gehandhaafd en nader uitgewerkt in aparte militiewetten. De dienstplicht werd bepaald op 5 jaar en wel van 18 tot 23 jaar, waarvan slechts een deel onder de wapenen zou komen. Na de dienstplicht was men nog 10 jaar schutterplichtig. Op 27 februari 1815 kwam er een speciale wet m.b.t. de oprichting en organisatie van stedelijke schutterijen, waarbij voor een zeer belangrijk deel werd teruggegrepen op de reglementen van 1785. Dit had ook gevolgen voor Hilversum: al eind maart van dat jaar lag er bij het gemeentebestuur een brief van de gouverneur van Noord-Holland in de bus met de opdracht om voor 1 mei een schutterij te formeren en een voordracht te doen voor de aan te stellen officieren. In 1816 zou er met de schietoefeningen moeten worden begonnen. De compagnie zou 106 man sterk moeten zijn, waarvan 100 man geweerdragend (de officieren en de tamboers droegen alleen een sabel). Al op 12 april kwam het bericht af dat door de koning waren benoemd: Jan van Ravenswaay tot kapitein, Jan Jansz. Reijn tot 1ste luitenant, en Sigismundus Petrus Ham en Jan Lambertusz. Reijn tot 2de luitenants. Inmiddels liep in Hilversum niet alles op rolletjes. Al twee maanden na hun benoeming maakten de officieren kenbaar dat ze maar liever ontslag namen uit hun functie. Ook van de kant van het gemeentebestuur was maar weinig enthousiasme te bespeuren. In de dossiers uit die tijd zijn vele aanmaningsbrieven van de gouverneur te vinden om nu toch eindelijk eens te antwoorden op eerdere schrijvens en verzoeken. Al vrij snel deed het gemeentebestuur dan ook het verzoek de schutterij om te zetten in een *rustende schutterij* (hetgeen inhield dat de compagnie alleen op papier bestond, dus zonder bewapend te zijn, uniformen te hebben of te oefenen). De reden voor dit moet ongetwijfeld gezocht worden in de hoge kosten; slechts 16 schutters bleken draagkrachtig genoeg om hun eigen uniform te kunnen betalen, de overige moest de gemeente betalen. Op 20 augustus kreeg Hilversum van de minister van binnenlandse zaken inderdaad toestemming om in plaats van een dienstdoende schutterij een rustende schutterij op te richten. Hiermee breekt voor Hilversum opnieuw een schutterloos tijdperk aan.

De schutterijwet van 1827

De schutterijwet van 1815 was een voorlopige wet waarin een aantal aspecten nog nader ingevuld moesten worden. Hierin werd pas voorzien bij het aannemen van de schutterijwet van 1827, waarin alle regels voor de schutterijen definitief vast werden gelegd. Deze wet is, op enkele kleine aanpassingen na, tot de opheffing van de schutterijen van toepassing gebleven.

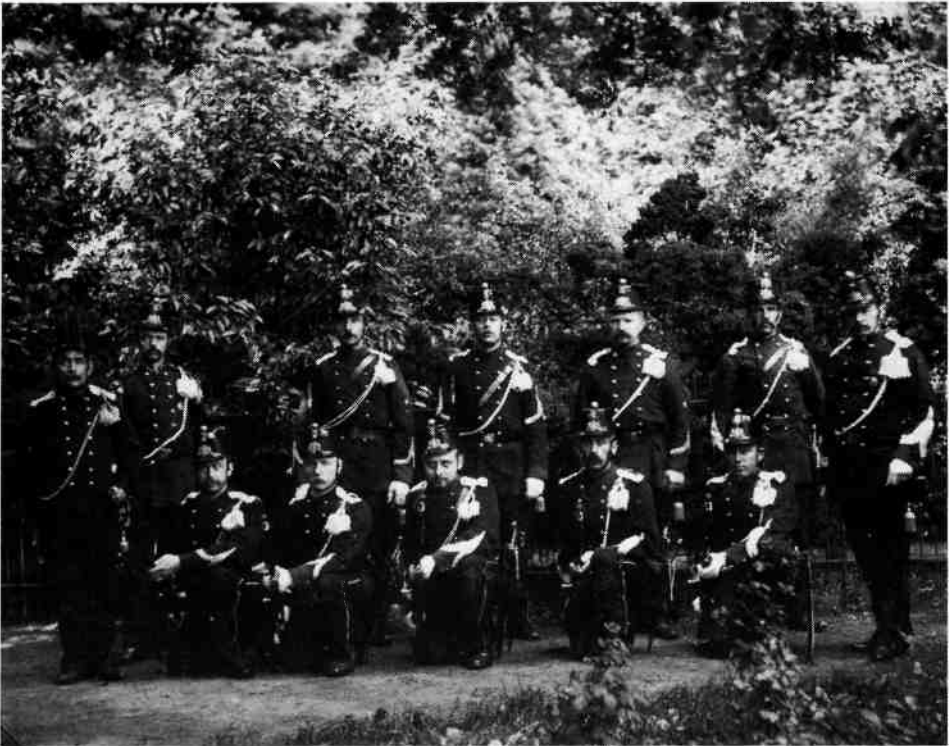
In grote lijnen kwam de wet van 11 april 1827 (samen met die van 1815) op het volgende neer: De schuttersdienst was bedoeld voor alle mannelijke ingezetenen van 25 tot en met 34 jaar. Er waren hier twee soorten vrijstelling voor: *onvoorwaardelijke* vrijstelling kreeg hij die een ongeneeslijke ziekte of blijvende gebreken had, of kleiner was dan 1,57 meter. *Voorwaardelijke* vrijstelling was er voor mensen met een tijdelijk gebrek of ziekte, wegens broederdienst en voor mensen uit bepaalde beroepsgroepen (geestelijken, professoren en lectoren, theologiestudenten etc.). Men diende zelf voor

de inschrijving voor de schutterij te zorgen. Deed men dit niet, dan werd de man ambts-halve ingeschreven en automatisch ingeloot. Door een openbare loting werd bepaald welke ingeschreven 25-jarigen schutter moesten worden. Was men ingeloot, dan kon men zich door *nummerverwisseling* laten vervangen door iemand die in dezelfde loting was uitgeloot. Behalve aan de remplaçant moest voor nummerverwisseling jaarlijks een bepaald bedrag in de compagniekas gestort worden als contributie. Men diende vijf jaar in werkelijke, actieve dienst, om daarna nog vijf jaar opgenomen te zijn in de reserve. De grootte van het *actieve* deel van de schutterij was bepaald op 2 % van het inwonerstal op 1 januari 1828 (het eerste lotingsjaar). Wapens en munitie werden geleverd door het Rijk, onderhoud en uniform kwamen voor rekening van de schutter zelf, tenzij hij onvermogen was in welk geval de gemeente de kosten daarvan op zich moest nemen. Wapens en uniformen moesten van hetzelfde model als bij het leger zijn. Elk jaar diende de schutterij tussen 1 april en 1 oktober te oefenen in het schijf-schieten en excerceren. Deze oefeningen moesten eens per twee weken gehouden worden en mochten hoogstens 2 uur duren. In mobilisatietijd kon er echter opdracht gegeven worden om vaker te oefenen. In vreedetijd kon de schutterij ook op last van het gemeentebestuur opgeroepen worden bij brand of alarm. Ook waren er een flink aantal regels t.a.v. de *krijgstucht*. Zo moesten de schutters op alle oefeningen verschijnen, aantreden wanneer bij brand of onraad het parool werd gegeven, uiteraard de bevelen van meerderen opvolgen, mochten de schutters de hun toevertrouwde goederen niet beschadigen, verkopen, belenen of verduisteren, etc. Alle overtredingen moesten beoordeeld en gestraft worden door de *schuttersraad*, die in elk dorp of elke stad moest worden opgericht. De schuttersraad moest worden samengesteld uit één officier van elke rang, één onderofficier, een korporaal en een schutter. Aan elke schuttersraad was een *auditeur* verbonden die als taak had de aanklachten te beoordelen en een voorstel voor de strafmaat te doen. Die straffen waren meestal geldboetes, maar in gevallen van herhaalde overtreding kon zelfs degradatie of wegzending uit de schutterij volgen, uiteraard met betaling van de contributie over de nog resterende jaren, die als boetedoening verhoogd kon worden met maximaal een faktor 6 (hetgeen kon oplopen tot f 150, – per jaar!). De schuttersraad beheerde daarnaast ook de financiën van de schutterij.

De herinvoering in 1828

Door de nieuwe regels in de wet van 1827 ontkwam Hilversum er dit keer niet aan om een *dienstdoende* schutterij op te richten. Kleinere dorpen als 's-Graveland konden nog steeds volstaan met een rustende schutterij, maar Hilversum, met ruim 4000 inwoners in begin 1828 was daarvoor te groot geworden. De sterkte van de schutterij werd vastgesteld op 81 werkelijk dienenden en 28 reserveschutters. Dit aantal werd de eerste jaren overigens nog niet gehaald omdat een flink aantal schutters, hoewel ingeloot, afgekeurd werden. Er woonden nogal wat wevers in het dorp die door hun beroep een scheefgegroeide borst en rug hadden en daardoor niet in staat waren het geweer te dragen. In het eerste lotingsjaar, 1828, werden er 96 schutters ingeloot, waarvan er een aantal vanwege hun leeftijd (in dat jaar moesten alle 25- tot 34-jarigen meeloten) direct in de reserve geplaatst werden. In de gehele periode tot de opheffing in 1907 zouden er ruim 2400 schutters ingeloot worden.

Uiteraard werden in 1828 ook de officieren en onderofficieren benoemd. *Kapitein* en kommandant van de compagnie werd P. Haan Pz., die zich vrijwillig daartoe aangemeld had. Het overige kader bevatte echt-Hilversumse namen: *1e luitenant* werd Pieter Doets, tot *2e luitenant* werden Jurriaan Reijn en Johannes Lambertusz. van der Heijden benoemd. *Officier van gezondheid* werd dokter Amesz. Zijn zoon, Gerrit, werd *sergeant*, evenals Wouter van Dompelaar, Jan Veen en Rijer Woudenberg. Johannes

De onderofficieren ca. 1895. Geheel links sergeant-majoor en instructeur Lourens van Kampen. Daarnaast, staande, 1e luitenant-kapelmeeester Adrianus Veen.

van der Maath werd *fourier* (al had hij dat eerste jaar maar weinig te doen) en er werden 8 *korporaals* benoemd, waaronder bijvoorbeeld Pieter van Beusekom, Jan Kool, Gerrit Nagel en Nicolaas Keers.

In 1829 kwam er pas echt schot in de zaak: de schuttersraad werd ingesteld, er werd begonnen met het geven van instructie aan de schutters, er werden tamboers aangesteld (J. Knecht en J. Uitjens), er werden wapens aangevraagd bij het Rijk (die begin 1830 geleverd werden) en er werden uniformen gekocht (hetgeen de gemeente kwam te staan op de kapitale som van f 2484, – want er waren vele onvermogenende schutters). De gemeente betaalde ook de uniformen voor de officieren, hetgeen eigenlijk niet de bedoeling was. Problemen hiermee ontstonden toen de officieren witte epauletten (schouderbelegsel als rangaanduiding) kregen. Volgens de voorschriften moesten deze van zilver zijn en de officieren protesteerden dan ook. Pas na veel protesten en het dreigement om zonder meer op te stappen, kregen de officieren hun zin. Alle uniformen werden geleverd door M.W. van Laar, één van de dorpskleermakers, terwijl de schakots (sjako's, hoge soldatenpet) geleverd werden door de firma Zimmerman in Amsterdam.

Mobilisatie!

Nadat de wapens gearriveerd waren, zijn de schutters in 1830 druk aan het oefenen gegaan. Het enthousiasme bereikte een hoogtepunt op des Konings verjaardag, 24 augustus. Er werd een parade gehouden, en ook schietdemonstraties stonden op het program. De festiviteiten werden luister bijgezet door 4 flessen wijn, 8 kan jenever en

Schutteruniformen tijdens de Tiendaagse Veldtocht, 1831. De manschappen waren tijdens de mobilisatie van extra uitrustingsstukken voorzien: een ransel, etensblikje, lange overjas, etc.

40 kruiken bier, dit alles uiteraard op kosten van de gemeente.

Donkere wolken pakten zich echter al samen daar in de zuidelijke Nederlanden steeds meer stemmen opgingen om te komen tot de stichting van een onafhankelijke staat, het latere België. Het oproer kraaide en Willem I besloot met harde hand in te grijpen. Begin oktober 1830 beval hij de mobilisatie van het leger en de schutterijen, 'wegens de zorgelijke toestand van het Rijk'. Ook de eerste ban van de Hilversumse schutterij, in totaal 56 man, diende op te draven en vertrok op 1 november van dat jaar naar Haarlem, van waaruit de schutters verder vervoerd werden naar hun mobilisatiebestemming, Bergen op Zoom. De tweede en derde ban bleven als *rustbewaarders* achter en kozen Albertus Perk tot hun kommandant. Voor de 'uitgetrokken' schutters volgde in Brabant een periode van oefening. Ze kwamen als onderdeel van de reserve-divisie infanterie, onder leiding van luitenant-generaal Cort-Heijligers, samen met andere schutterijen en vrijwillige studentenkorpsen in de Kempen terecht. Eind juli 1831 was men voldoende geoefend om de aanval in te zetten en vanaf 2 augustus was de 'Tiendaagse Veldtocht' een feit. Op 4 augustus trokken de Hilversumse schutters bij Valkenswaard de grens over richting Houthalen, waar enige strijd werd geleverd. Op 7 en 8 augustus deden ze mee aan de slag om Hasselt. Nadat deze stad genomen was bleven ze daar als bezettingmacht achter. Binnen de Hilversumse gelederen werd voorzover bekend geen verliezen geleden. Op 12 augustus, nadat het veldleger hevig slag had geleverd bij Boutersem (nabij Leuven), werd door diplomatiek ingrijpen van Engeland en Frankrijk een wapenstilstand afgekondigd. Verdere diplomatieke onderhandelingen zouden pas in 1839 tot een definitieve afscheiding van België leiden. Intussen werd aan alle deelnemers aan de veldtocht een bronzen herinneringsmedaille uitgereikt, gemaakt van 5 kanonnetjes die bij Hasselt op de Belgen buitgemaakt waren. De troepen werden na korte tijd weer teruggetrokken, doch bleven gemobiliseerd. Pas in augustus 1834 werden de schutters weer naar huis gestuurd. De Hilversumse schutters kwamen op 24 augustus van dat jaar weer in hun dorp terug, waar hen een feestelijk welkom stond te wachten. Een groot deel van het dorp was uitgelopen om hen te begroeten en Albertus Perk hield bij de toen pasgebouwde villa

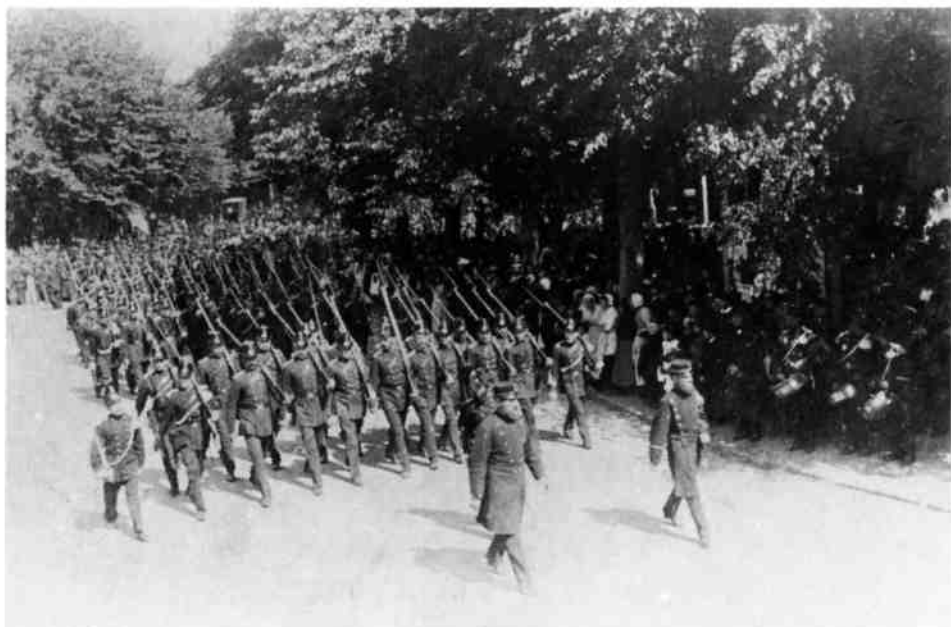
De officieren en onderofficieren tijdens de mobilisatie van 1870. Midden voor, met de medailles, kapitein J. J. van Oostveen. De mannen dragen het zgn. Snidergeweel.

Heuvelhoeve aan de 's-Gravelandseweg namens het gemeentebestuur een gloedvolle toespraak voor de 'manhafte schutters'.

Nog eenmaal daarna zou de schutterij gemobiliseerd worden. Dat gebeurde in 1870, toen er grote internationale spanning heerste door de Frans-Duitse oorlog. Deze speelde zich weliswaar af in Elzas-Lotharingen, maar het had maar weinig gescheeld of Nederland was toen ook onder de voet gelopen. Op 19 juli 1870 werden er in Hilversum 57 manschappen (de 1ste ban) opgeroepen voor een mobilisatie die iets langer dan 2 maanden duurde. Die maanden waren goed gevuld met vele schietoefeningen en lange marsen. De kompagnie betoonde zich echter ijverig en welwillend. Aan de mobilisatie kwam een einde zonder dat de manschappen Hilversum hadden hoeven te verlaten.

De dagelijkse gang van zaken bij de schutterij

De gebeurtenissen in de eerste helft van de jaren dertig waren natuurlijk uitzonderlijk; in de vele jaren die erop volgden ging het er veel minder ijzervreterig aan toe bij de schutterij. Normaal gesproken meldde een schutter zich voor 1 juni van het jaar, volgend op dat van zijn 25ste verjaardag, aan. Vóór 1 juli volgde dan de loting. Had hij pech en werd hij ingeloot, dan werd hij gekeurd en, indien in orde bevonden, rond 15 augustus ingelijfd bij de schutterij. Er werd een geweer verstrekt (dat hij thuis moest bewaren en onderhouden) met toebehoren en, indien hij arm genoeg was, een uniform. Daarna begonnen de oefeningen, meestal ééns in de twee weken. Als het daarvoor te slecht weer was (in de winter werd er zo wie zo al niet met de manschappen geoefend) dan wapperde er een rood vlaggetje van de kerktoren. Bij goed weer moesten de manschappen verzamelen op de Kerkbrink, in uniform en uiteraard voorzien

Parade op de Kerkbrink, 1891. Links op de foto sergeant-majoor Lourens (meestal Loutje genaamd) van Kampen, die beter met zijn andere linkerbeen had kunnen beginnen.

van geweer. Men marcheerde dan, onder leiding van de sergeant-majoor, naar de schietbaan. In 1841 lag die baan op de Liebergerheide, links van de Eemnesserweg. In 1861 gebruikte men naar een terrein achter het Lapersveld, welke baan in 1866 verruild werd voor een baan langs de Utrechtseweg. Pas na 1876 nam men een stuk heide aan de Schuttersweg als schietbaan in gebruik. De schutters moesten in de loop van de tijd een heel oefenprogramma doorlopen, waarvan de onderdelen uiteraard steeds moeilijker werden. Een schutter begon in de klasse A (eerstbeginnende schutters), waarin 6 oefeningen afgewerkt moesten worden. Hij ging daarna over naar klasse B (meergevorderde schutters), waarvoor 9 oefeningen voorgeschreven waren. In het laatste kwart van de vorige eeuw kon een schutter daarna nog verder komen in de klasse C, die van de scherpschutters. De schietbaan was ruim 400 meter lang, maar men schoot om te beginnen op een schietschijf die op 100 meter afstand geplaatst was. Naarmate de schutter verder vorderde, werd die afstand vergroot tot 150, en voor het groepsschieten tot zelfs 250 of 300 meter. Overigens deden de Hilversumse schutters het bij het schijfschieten helemaal niet slecht; bij wedstrijden hebben ze vaak hoge prijzen weggesleept.

Naast het schijfschieten waren er oefeningen in het exerceren. Ook hield men dagmarsen. Dit laatste hield in dat een aantal onderofficieren een hele dag met de troep op pad ging. Zo marcheerde men op 13 juni 1878 via Kortenhoeve en Vreeland langs de Vecht naar Utrecht. Voor de onderofficieren waren er in de winter theoretische lessen, die door een officier of door een legerofficier uit Naarden werden gegeven.

Behalve voor deze vaste verplichtingen werden de schutters ook opgetrommeld (en hier letterlijk; de tamboers moesten al trommelend door het dorp lopen om de schutters te waarschuwen) om bij oproer of brand de orde te helpen handhaven. Zo hebben de schutters een belangrijke rol gespeeld bij het dorpsoproer in 1863 (er waren toen onlusten doordat de viering van de 50ste verjaardag van het koninkrijk wat uit de hand

Kapitein Lourens Veenendaal, vanaf 1881 de laatste kommandant van de Hilversumse schutterij. Op zijn borst de medaille voor trouwe dienst. Let ook op de pluim haneveren op zijn sjako.

liep) en het kermisoproer van 1899 (toen het dorpsbestuur de najaarskermis had afgeschaft). Wachtdiensten bij brand kwamen heel wat vaker voor, en deze diensten waren soms zwaar. Zo was er op 12 december 1900 een grote brand in de Kerkstraat die o.a. de drukkerij van Johan Geradts (waar de Gooi en Eemlander gedrukt werd) in de as legde. De schutters zijn daarbij 10 uur achter elkaar in touw geweest, onder meer om het publiek op een afstand te houden. De omstandigheden waren daarbij zo zwaar dat de gemeenteraad (anders de zuinigheid zelve) besloot de schutters een extra'tje toe te kennen van een gulden per schutter.

Kommandanten

Het zou te ver voeren om hier alle namen te gaan noemen van officieren en onderofficieren. Over de hele periode zijn dit er, naast 2400 gewone schutters, ruim 100 geweest. Het waren (onbetaalde) erebaantjes en vooral de lagere officieren, meestal fabrikanten, namen veelal ontslag als hun zaken teveel tijd gingen vergen (de tapijtfabriekage was in de vorige eeuw in Hilversum een bloeiend bedrijf). We zullen ons dus beperken tot de kommandanten, die door die functie vaak ook een belangrijke rol speelden in het sociale en culturele dorpsleven.

In 1815 werd *Jan van Ravenswaaij* tot kapitein-kommandant benoemd. De omzetting in een rustende schutterij in 1816 maakte hier een voortijdig einde aan. Tot de schutterij in 1828 weer omgezet werd in een dienstdoende, werd *G. Haan Pz.* tot dezelfde post benoemd. Hij bleef dit tot in 1834, terwijl 1ste luitenant *J.L. van der Heijden* hem als plaatsvervangend kommandant verving gedurende zijn afwezigheid tijdens de mobilisatie (1830-1834). *Albertus Perk* was in die tijd kommandant van de rustbewaarders. In 1834 werd 1ste luitenant (vanaf '39 kapitein) *J.R. van Alphen* kommandant. Daar deze in 1851 naar Batavia vertrok, werd hij vervangen door kapitein *J.J. van Oostveen*.

Korporaal Nieuwenhuizen in groot-tenuë, ca. 1900, met het Beaumontgeweer. Gezien de scherpschuttersster op zijn mouw kon hij daar prima mee overweg. Het witte schouderkoord met de kwasten (de fouragière) duidde aan dat hij (onder)officier was, de chevron op zijn mouwen is de rangaanwijzing voor een korporaal.

Toen deze in 1878 overleed werd kapitein *B.R.G. Bouricius*, afkomstig uit Batavia, benoemd tot kommandant. Huiselijke omstandigheden dwongen hem al in 1881 zijn ontslag aan te vragen, waarna hij vervangen werd door 1ste luitenant (vanaf '86 kapitein) *L. Veenendaal*, die tot de opheffing van de schutterij in 1907 de kommandant bleef.

Wapens en dergelijke

Wapens, en met name het geweer, hebben uiteraard altijd een belangrijk deel uitgemaakt van de uitrusting van de schutters. Allereerst rijst dan de vraag welke schutters er precies welke wapens droegen. Globaal kan worden gesteld dat het kader (de officieren) alleen een sabel droegen. Het zgn. kleine kader (de onderofficieren) droegen wel een geweer naast een sabel, behalve de tamboers. De manschappen droegen alleen een geweer, voor zover ze tot de actieve schutterij behoorden.

In de vroegste periode van de schutterij heeft men zich moeten behelpen met de wapens die in het dorp voorhanden waren. Slechts 18 vuursteengeweren (zgn. *snaphanen*) werden er door het Rijk geleverd. De rustende schutterij van 1815 heeft het helemaal zonder wapens moeten stellen. Hierin kwam verandering toen er in 1828-1829 eenmaal een dienstdoende schutterij was opgericht. Het Rijk leverde toen 94 *vuursteengeweren*, groot kaliber. Het vereiste een groot aantal handelingen om een schot met deze geweren af te vuren. De schutters moesten deze handelingen zo vaak oefenen totdat ze ze blindelings konden uitvoeren, dit om pijnlijke vergissingen in het heetst van de strijd te voorkomen. Een stukje vuursteen moest een vonkje leveren om de lading te ontsteken. Die ladingen werden in kleine papieren zakjes meegevoerd, de zgn. patronen of kardoezen, welke door de schutter met de tanden moesten worden opengescheurd voordat hij ze voor in de loop deed. Er zijn in die tijd inderdaad schutters afgekeurd omdat ze hun snijtanden misten. De geweren zijn in 1856 omgebouwd

tot zgn. *percussie- of slaggeweren*. Het bleven voorladers, maar de lading werd toen ontstoken door een slaghoedje.

De wapenwedloop ging inmiddels onverminderd voort en de oude voorladers werden op den duur wel erg antiek. Vandaar dat tussen 1870 en 1872 een nieuw (achterlaad)geweer ingevoerd werd, het zgn. *Snidergeweer*. Dit was ook een groot-kaliber geweer, waardoor het nog vrij onnauwkeurig schoot. In 1876 begon men dan ook te oefenen met het geweer M71, het zgn. *beaumontgeweer* met een klein kaliber, gemaakt door de firma De Beaumont te Maastricht. Dit geweer werd in 1898 algemeen voor alle manschappen ingevoerd en bleef in gebruik tot 1907.

Uniformen

Door de jaren heen hebben de uniformen van de schutterij heel wat veranderingen ondergaan, vooral op onderdelen. Over het geheel genomen kunnen we twee modellen onderscheiden. Tot de jaren '60 van de vorige eeuw droegen de schutters als jas een *rok* van donkerblauw laken, gecombineerd met een hoge schakot en een donkerblauwe broek met een *witte* bies (ter onderscheiding van legerinfanteristen die een rode bies hadden). Hierbij hoorde een *patroontas* die met een lange riem over de schouder werd gedragen. Eind jaren '60, begin jaren '70 werd deze lange jas vervangen door een kortere, de schakot door een lager model, voorzien van het rijkswapen. De patroontassen werden toen vervangen door tassen die aan een heupriem hingen, het zgn. *koppelstelsel*.

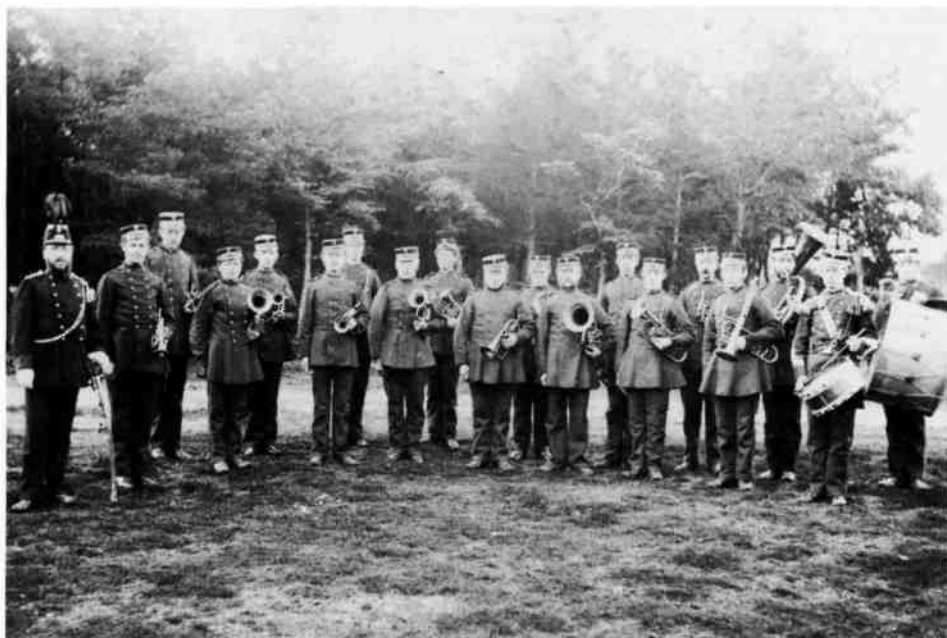
De officieren, en later ook onderofficieren in groot tenue, waren te herkennen aan de *fouragière*, een wit koord met kwasten dat over de linker schouder rondom op de rechterheup gedragen werd. Daarnaast hadden de officieren een pluim *haneveren* op de schakot. Sommige van de onderofficieren kregen later ook een pluim, maar dan van zwart paardenhaar. De *rangaanduiding* van de officieren werd bepaald door het aantal sterren op de kraag, die van de onderofficieren door een chevron (ook wel 'bananenschil' genoemd) onderaan op de mouwen. Na 1875 (vóór die tijd schoten de geweren té onnauwkeurig om deze graad in te voeren) waren de *scherpschutters* te herkennen aan een witte streep onder op de linkermouw, in 1896 vervangen door een vijfpuntige ster op de linkerbovenarm.

Muziek

Bij de inhuldiging van kapitein Bouricius in 1878 werd een korps schutter-muzikanten uit Amsterdam ingehuurd. Misschien is dit aanleiding geweest om in 1879 zo'n korps binnen de Hilversumse schutterij op te richten. Dit korps werd aanvankelijk geleid door 2de luitenant A.J. Metzlar, wiens taak in 1882 werd overgenomen door 2de luitenant A.N. Veen. Toen deze in 1896 ontslag vroeg, werd A. Andriessen de kapelmeester, hoewel deze zelf niet tot de schutterij behoorde. Dat laatste gold trouwens ook voor een aantal muzikanten. Na de opheffing van de schutterij heeft het muziekkorps als 'muziekkorps der voormalige schutterij' nog enige jaren doorgespeeld, om in 1919 te fuseren met het Wilhelminakorps. Het huidige muziekkorps, het *Trompetterkorps der Hilversumse Schutterij*, werd in 1962 heropgericht.

Opheffing

Rond 1900 werd duidelijk dat de schutterijen steeds meer hun bruikbaarheid verloren. Militair gezien hadden ze aanvankelijk het grote voordeel dat ze, als verdedigingstroepen, goed bekend waren met de plaatselijke situatie. Vijandelijke troepen die zo onbeschaaft waren hier binnen te trekken, hadden die kennis uiteraard niet, zodat de schutters hen voor aardige verrassingen konden stellen, daar zij ieder hoekje en gaatje in hun eigen woongebied kenden. Hierin kwam verandering toen men in het buitenland

Het muziekkorps der Hilversumse schutterij, ca. 1885. Geheel links luitenant A. N. Veen.

steeds meer ging beschikken over topografische kaarten (*stafkaarten*) van o.a. Nederland, waardoor het gebrek aan terreinkennis werd opgeheven. Daarnaast werd oorlogvoering een steeds technischer zaak, waartegen de relatief eenvoudig bewapende schutters onherroepelijk het onderspit zouden gaan delven.

Dit alles was één van de redenen waarom men besloot tot een grootscheepse reorganisatie van het leger en schutterijen, hetgeen resulteerde in de Wet op de Landstorm van 1902. Hierin werd bepaald dat de schutterijen opgeheven zouden worden. Vanaf 1903 werden er geen nieuwe schutters meer ingeloot, zodat de schutterij steeds kleiner werd. Na het nemen van enige overgangsmaatregelen werden de schutterijen op 1 augustus 1907 definitief opgeheven. De nog resterende wapens, koppels en patroontassen moesten weer worden ingeleverd bij het Rijk, de uniformen werden als lompen verkocht. Aan de mensen die een betaald baantje hadden bij de schutterij (de bode, tamboers, de instructeur en de kwartiermeester/secretaris van de schuttersraad) werd nog 10 jaar lang een wachtgeld gegeven, de officieren kregen bij hun eervol ontslag bij wijze van dankbetuiging toestemming hun uniform en onderscheidingstekens te blijven dragen. Zo kwam er ook een definitief einde aan de eens zo roemruchte Hilversumse schutterij.

Het kader in veldtenuw tijdens veldoefeningen op de heide, ca. 1900. Om tijdens de manoeuvres de strijdende partijen van elkaar te kunnen onderscheiden, had één partij een witte band om de pet.

Herkomst foto's: familiearchief Renou, Huizen
collectie Vestingmuseum, Naarden
collectie Goois Museum, Hilversum
collectie B.M. Veen, Bilthoven